

orgijoje dalyvaujanti kamera, iš tikrųjų nėra lengva „suvirškinti“. Nenuostabu, kad eiliniams kino žiūrovams Jacko Smitho vardas dažniausiai nieko nesako, tačiau daugelis kino menininkų prisipažįsta sėmęsi įkvėpimo būtent iš šio keistuolio „šiukšlių krūvos“.

Pačiam Jackui Smithui visiškai nerūpėjo, kas atsitiks su jo filmais ar kitais kūriniais. Jis laikėsi nuostatos, kad menas nepaliaujamai kinta. Net savo filmų peržiūras jis rengdavo kaip performansus: projektorių pastatydavo žiūrovų salėje, filmą montuodavo ir permontuodavo, karpydavo ir klijuodavo čia pat, vietoje, todėl valandos ar dviejų trukmės seansas nusitęsavo iki paryčių, o jo pabaigos sulaukdavo vos vienas ar du žiūrovai. Tai irgi buvo Smitho kūrybos dalis – nugriauti išbaigtumo ribas, nes nieko nėra baigto, viskas tik pradėta. Tad ir filmas *Flaming Creatures* neturi tikro, originalaus pavidalo, tai tik vienas iš galimų variantų, pripažino Jerry's Tartaglia pristatydamas šį filmą Berlyne. ☼

Kadrai iš filmo
„Liepsnojančios
būtybės“

Literatūra:

Jack Smith: *Flaming Creature. His Amazing Life and Times*. Edited by E. Leffingwell, C. Kismaric, M. Heiferman; Serpent's Tail, London, 1997.

Golden Years. Materialien und Positionen zu queerer Subkultur und Avantgarde zwischen 1959 und 1974, Herausgegeben von D. Diederichsen, Ch. Frisinghelli, Ch. Gurk, M. Haase, J. Rebentisch, M. Saar, R. Sonderegger; Edition Camera Austria, Graz, 2006.

Between the Sheets, In the Streets: Queer, Lesbian and Gay Documentary, Edited by C. Fuchs, Ch. Holmlund; University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

Vida KALUZA Berlyno Laisvajame universitete baigė sociologijos ir publicistikos studijas. Dabar ji yra Alfredo Töpferio fondo stipendininkė, rašo magistrinį kintotyros darbą apie fragmentą eksperimentiniame kine.

Aleksej DZERMANT, Sergej SAN'KO

GUDŲ ETNOGENEZĖ: MOKSLAS IR IDEOLOGIJA*

Kova su baltų substratu

Be abejo, šios išvados²⁸ prieštarauja viešai palaikomam požiūriui į gudų kilmę ir suteikia galimybę kelti klausimą, ar pagrįstas jų priskyrimas prie etninės slavų bendrijos. Atsakyti į šį iššūkį galima įvairiai, taip pat ir pasitelkiant ideologinius metodus. Panašaus pobūdžio argumentus pasitelkė, pavyzdžiui, L. Tegako ir I. Salivon: „Klausimo kėlimas apie baltų substrato vaidmenį, taigi apie baltišką pagrindą, gudų etnogenezeje metodologiškai neteisingas dėl šių priežasčių. Etnogenezės ištakos, vadinasi, ir formavimasis etninės bendrijos, kuriai būdingi specifiniai kalbos, kultūros bruožai, psichinė gudų tautos sandara, atsirado iš senusių tautybės – iš bendros šaknies ir kitų brolišių rytinių slavų tautų – rusų ir ukrainų. Todėl, jeigu kalbėtume apie substratą (pagrindą), ant kurio formavosi gudų tauta, tai tuo substratu, nulėmusiu svarbiausius gudų bruožus, leidžiančius priskirti juos būtent rytų slavams, o ne baltams ar kitam etnosui, reikia laikyti senusių tautybę.“²⁹ Šios eilutės, parašytos 1982 m., kai kilo „kovos su baltų substratu“ banga, daugeliui aktualios ir dabar, taip pat tikriausiai ir autoriams, kurie, šiek tiek modifikavę retoriką, laikosi senųjų požiūrių.³⁰ Tačiau iš tikrųjų metodologiškai klaidingas yra toks klausimo kėlimas, kokį siūlo jie patys. Viena vertus, *a priori* postuluojuamas „senusių tautybės“ egzista-

* Tęsinys iš nr. 2.

vimas su iš anksto nustatytu „brolišku“ jos kontekstu, antra vertus, jeigu jau iš tikrųjų prabilume apie gudų etninės bendrijos skirtybes, tai tie gausūs specifiniai bruožai kalboje, tradicinėje kultūroje, fizinis gudų tipas kaip tik ir būtų nulemti baltų elemento.

Taigi sociobiologiškai pagrįsti gumilioviską gudų ir lietuvių „neigiamą komplementarumą“ K. Reznikovui vargu ar pavyks. Daug lengviau šiuo pagrindu paaiškinti šios teorijos autoriaus L. Gumiliovo „neigiamą komplementarumą“ jam nemielų Rusios priešų lietuvių atžvilgiu. Tiesa, K. Reznikovui nesimpatiški tik lietuviai, kitų baltų (latvių, jotvingių) priešais iš prigimties jis nelaiko ir netgi leidžia jiems ribotai dalyvauti gudų etnogenezėje. Kuo gi Lietuva apkartino gyvenimą eurazijškumo ideologui L. Gumiliovui? Tuo, kad nesidavė asimiliuojama? Ar tuo, kad taip atkakliai priešinosi jai primetamai vienai iš abromiškujų tradicijų (krikščionybei)?³¹ Kad priešinosi „Naujosios Jeruzalės“ doktrinai? Kad visą laiką kovojo su „neigiamai komplementaria“ Maskva?³²

Tiesa, rengiamas dar vienas, atsarginis, būdas „išvaduoti“ gudus iš baltų faktūros „jungo“ – vadinamasis „suomių-ugrų klausimas“. Jo ištakos aptinkamos dar ikirevoliucinėje istoriografijoje, o Gudijoje ši tema iškilo bandant baltų substratui priešpriešinti esą dar ankstesnį suomiškąjį. Bet įrodymai jį buvus ir dabar atrodo labai menki. Aukštutinės Padnieprės hidronimų lingvistinė analizė ir jų paplitimo tyrimai šioje teritorijoje liudija, kad pagrindinis etninis komponentas čia, be abejo, „buvo baltai, pradedant nuo pačios giliausios senovės, kokią tik pasiekia lingvistinė kontrolė“³³, o apie „suomių-ugrų hidronimijos sluoksnį gudiškoje Dauguvos baseino dalyje ir toliau galima kalbėti tik teorinėje, hipotetinėje plotmėje <...> Klausimo apie suomių-ugrų elementą gudų toponimijoje kol kas kelti negalima“³⁴. Aptikti suomių-ugrų kalbų pėdsakus gudų hidronimijoje ir toponimijoje, taip pat leksinėje gudų kalbos sandaroje dažniausiai bando nespecialistai, todėl tie bandymai paviršutiniški ir diletantiški³⁵.

Suomiškąjį „argumentą“ bandė panaudoti ir kai kurie antropologai. I. Salivon, pabrėždama, koks svarbus vaidmuo neolito gyventojų, kurių palikuonys sudarė pagrindinį kontingentą Gudijos teritorijoje formuojantis gudų fiziniam tipui, pažymėjo, kad jame esama „susilpnėjusio europoidumo“. Šių bruožų atsiradimą tyrinėtoja siejo su šukinės duobėtosios keramikos nešėjais, kurie priskiriami suomių-ugrų etnosui.³⁶

Kad kokie nors indoeuropiečiai (pirmiausia baltai) II bei III tūkst. pr.m.e. gyveno erdvėje į šiaurę nuo Pripetės, nebuvo linkęs pripažinti ir O. Trubačiovas, juolab ankstesniais laikais, ją visą priskirdamas suomiams-ugrams³⁷. Čia bent jau viskas aišku: tik tokiu būdu Trubačiovas galėjo užginčyti įtakingą „balto-centristinę“ V. Schmidto indoeuropiečių protėvynės teoriją, atsižvelgdamas į savosios Dunojaus vidurupio teorijos kontekstą.

Po dviejų dešimtmečių I. Salivon požiūris šiek tiek pasikeitė ir ji prabilo apie tai, kad nėra pagrindo tapatinti Gudijos neolito epochos gyventojų ne tik su suomiiais-ugrais, bet ir su baltais, ir išvis su kokia nors kita dabartine etnolingvistine bendrija, nes, pasak jos, „neolito laikais negalėjo egzistuoti tokių didelių bendrijų“, o antropologine prasme „gudų šaknys galbūt kilusios iš neolito, kadangi nuo tų laikų dominuoja senoviškas genofondas, kuris prarijo visus ateivius – baltus, o po to slavus“³⁸.

Išvados išties savotiškos, juoba jos dar kartą atkreipia dėmesį į gudų etnogenezės autochtoninį modusą. Kita vertus, prielaidos, kuriomis remiamasi, daugiau negu abejotinos. Mat šukinės duobėtosios keramikos kultūros įtaka Gudijoje buvusi gana ribota³⁹, o jos etninės atribucijos, atsižvelgiant į visą medžiagą, negalima laikyti vienareikšme. „Susilpnėjusio europoidiškumo“ bruožai toliau analizuojant pasirodo esą tik seniausių šiaurės europoidinių populiacijų archajiniai požymiai, atsiradę nepriklausomai nuo „rytietiškos“ įtakos.⁴⁰ Išryškėjo ir keletas svarių argumentų Gudijos teritorijos neolito gyventojams sutapatinti su tam tikromis etno-

lingvistinėmis bendrijomis. Dar daugiau, autoritetinių archeologų (D. Krainovo, R. Rimantienės, A. Girininko, D. Telegino, M. Černiavskio) nuomone, gudų neolito kultūrų atstovus galima laikyti protobaltais⁴¹. Todėl kitokiu aspektu iškyla ir baltizmų problema suomių-ugrų kalbose (ypač Pavolgio ir Pauralės), jie susiję su archajiškais buities reiškiniais ir tikėjimais⁴². Pabaltijo suomių-ugrų kalbų geografinės terminijos etimologinė analizė atskleidžia esmingą baltų (ir senosios Europos) klodą. V. Toporovas pažymėjo⁴³, kad 1) baltizmų suomių-ugrų kalbose „dešimtis kartų daugiau nei suomių-ugrų kalbų skolinių baltų kalbose“; 2) „baltizmai aprėpia didesnę plotą ir didesnę kalbų skaičių nei suomių-ugrų kalbų skoliniai baltų kalbų atžvilgiu“; 3) „labai reikšminga baltizmų dalis <...> priskiriama jau II tūkst. pr.m.e., o suomių-ugrų kalbų skolinių didžiūma baltų kalbose (beveik išimtinai rytų baltų kalbose) iš esmės iš daug vėlesnio laikotarpio“ ir padarė išvadą, kad „visa tai įmanoma veikia tuo atveju, jeigu substrato pagrindą sudarė baltai, o suomių-ugrų elementas atsirado čia vėliau kaip superstatas“ ir kad „baltų elemento pripažinimas Rytų Europoje kaip substratinio natūraliausiu būdu paaiškina ir baltišką hidronimiją į vakarus nuo Volgos vidurupio, ir baltizmus Pavolgio suomių-ugrų kalbose“. Tokias pačias išvadas padarė ir estų tyrėjas L. Vaba⁴⁴.

Visa tai drauge paėmus, atsižvelgus ir į duomenis apie nepaprastą senosios Europos tipo hidronimų koncentraciją baltų teritorijoje, tarp jų Lietuvoje ir Gudijoje⁴⁵, leidžia paremti indoeuropiečių prokalbės baltocentrinį modelį ir nurodo, kad bent jau indoeuropiečių protėvynės reikėtų ieškoti „šiauriau“⁴⁶, nors pati „protėvynės“ sąvoka ir būtų gerokai sąlygiška.

Bet kuriuo atveju kalbėti apie „genetinio barjero“ egzistavimą, apie „neigiamą komplementariškumą“, remiantis tam tikru būdu preparuota sociobiologija ir žongliruojant faktų relevantiškumu, nederėtų. O daugelio tyrinėtojų konstatuotas gudų genofondo konservatyvumas iš esmės apriboja galimų etnoge-

netinių modelių kiekį, beveik visiškai pašalindamas kraštutines migracionistines koncepcijas. Kalbėti apie „masines“, „didžiąsias“ slavų migracijas į mūsų etninę teritoriją – reikštų eiti slidžiu istorinės tiesos iškraipymo keliu, taigi ir sąmoningai ar nesąmoningai paversti mokslą ideologijos (valdančiosios ar pretenduojančios į valdančiąją) tarnaitę.

Autochtoniškumo prezumpcija

Erdvė, kurioje vyko gudų etnogenezė, turi dar vieną ryškų konservatyvų bruožą – tai lingvokultūrinių arealų pastovumas. Jį aptarė V. Bulkinas ir A. Gerdas⁴⁷. Tarp kitko, A. Gerdas, bandydamas atsekti daugelio reiškinų „Dniepro–Dauguvos dialektinėje zonoje“ ištakas, daro labai įdomias išvadas: 1) ši zona sudaro gana vientisą istorinį kultūrinį tipą; 2) šis vientisumas kaip minėtų kraštų gyventojų kultūrinis tęstinumas pastebimas pradedant mažiausiai nuo III tūkst. pr.Kr. Panašias išvadas šie tyrinėtojai padarė ir kitų istorinių etnografinių Gudijos regionų atžvilgiu. Nors kai kurie palyginimai ir prielaidos reikalauja verifikavimo ir papildomo pagrindimo, apskritai toks požiūris atrodo vertas dėmesio, nes „kad ir koks retas būtų toks atvejis“, „o būtent erdvinis izoglosų pluoštų ir archeologinių bei istorinių etnografinių ribų sutapimas“, „jis padeda praskleisti tam tikras tarpdisciplininio bendradarbiavimo perspektyvas“⁴⁸. Savo tyrinėjimus V. Bulkinas ir A. Gerdas apibendrina N. Tolstojaus žodžiais: „Panašių sutapimų negalima ignoruoti ir jie išlieka kaip mokslinis faktas, reikalaujantis paaiškinimo, o ne skeptiško požiūrio.“⁴⁹

Suprantama, šiuo atveju autochtoniškos koncepcijos turės nemažų pranašumų prieš migracionistines. Būtent atkreipdami dėmesį į visa tai, mes pasiūlėme metodologinį „autochtoniškumo prezumpcijos“ principą, pagal kurį reikškinį reikia nagrinėti kaip vietinės kilmės iki tol, kol bus įtikinamai įrodyta priešingai, drauge būtina taikyti ir koreguojantį „tradicijos dekonstrukcijos“ principą⁵⁰. Pastarasis taikomas kiekvieną kartą,

kai atsiveria praraja tarp esamos kultūros būklės ir asmenybės kultūrinių siekių ar vilčių. Jis visados žvelgia į pirmykščius šaltinius, į pradžių pradžias ir vadovaujasi intencija apvalyti jas nuo istorijos „šiukšlių“, atgaivinti iš amžių glūdumos kylantį tyrumą. Rekonstruoti pirmykščiai šaltiniai toliau projektuojami į ateitį ne tiesiog kaip galimą, bet kaip trokštama ir tikėtina ateitis. Iš šių trijų aspektų: 1) esamo kultūrinio atotrūkio (ar atotrūkių) refleksijos, 2) kreipimosi į pirmapradžius šaltinius, 3) pirmykštės būklės projekcijos į pageidaujamą ateitį – ir susideda bet kokia dekonstruktyvistinė strategija kaip metodologiškai pateisinama pozicija dirbant su istorine medžiaga. Čia ir slypi tos gudų etnogenezės dekonstrukcijos prasmė, kuri suvokiama kaip formulė „gudai – tai slavakaliai baltai“.

Bet, greta neabejotino genetinės gudų atminties konservatyvumo, turime teisę tikėtis ne mažesnio ir kultūrinės atminties konservatyvumo. Pastarasis yra ne paskutinis arbitras nagrinėjant etninės praeities klausimus. Kaip pagrįstai teigia O. Trubačiovas, „Galbūt kai kurie „mitopoetinės“ atminties pavyzdžiai ir turi santykiškai trumpą tęstinumą, bet vargu ar tai būtina išplėsti visoms liaudies atminties rūšims, nes tokiu būdu sumenkintume atminties atsinaujinimo fenomeną, su kuriuo būtina skaitytis, ypač kai kalbama apie etninę atmintį kaip etninės savimonės komponentą, o šiuo atveju – apie bendrą etninę praeitį“⁵¹; „Nederėtų neįvertinti nei kalbos atminties ir liaudies tradicijų, nei – atitinkamai – įvykio svarbos (šiuo atveju – [...] svetimos šalies užkariavimo, persikraustymo į svetimas žemes). Mus pasiekė etnoso ir kalbos atmintis apie arijų susiskaidymą į iranėnus ir indoarijus (ne vėliau kaip II tūkst. pr.m.e.) [...] Svarbūs įvykiai (didžiausi karai, gamtos kataklizmai) prisimenami nepaprastai ilgai.“⁵² Juo labiau kad veiksmingas kolektyvinės atminties mechanizmas, ypač vadinamosiose „žodinėse“ kultūrose, yra pati kultūra ir joje slypintys semiotiniai mechanizmai, kurie garantuoja kultūros atsparumą laiko tėkmėje – tradicijos tęstinumą.⁵³

Toks nepaprastos svarbos įvykis kaip masinis kraustymasis iš apgyventų vietų į kitokią etninę aplinką už šimtų ir tūkstančių kilometrų privalėtų turėti labai rimtą priežastį ir negalėtų nelikti jokių pėdsakų liaudies atmintyje. Bet nepaprastai turtingo gudų folklorinio paveldo kloduose jų neįmanoma aptikti, nes jų ten paprasčiausiai nėra. Tai galėtų kelti įtarimą, nes žodinė gudų kultūra visais kitais atžvilgiais demonstruoja pavydėtiną konservatyvumą. Tai ne kartą pažymėjo tyrinėtojai. Beje, V. Ivanovas ir V. Toporovas vos ne vieni pirmųjų suvokė ypatingą gudų folkloro svarbą indoeuropeistikai. Prieš pora dešimtmečių jie rašė: „Darbuodamiesi prie knygos, skirtos senovės slavų mitologinėms sistemoms atkurti, autoriai gudų folklorinėje medžiagoje ir papročių aprašymuose gana netikėtai patys sau aptiko [...] labai didelius kiekius archajiškų vaizdinių, kuriuos būtų galima gretinti prie seniausių liudijimų apie pagonybės liekanas pačiuose seniausiuose kitų slavų tradicijų paminkluose.

Kai kurie panašaus pobūdžio bruožai įvairiuose veikaluose minėti ir anksčiau, bet tas faktas, kad gudiški duomenys yra labai seni ir ypač svarbūs rekonstrukcijai, ne tik nebuvo pabrėžtas, bet netgi išnykdavo iš tyrinėtojų akiračio. O juk gudų medžiagos senumas išsiskiria netgi greta kitos archajiškos medžiagos: plg. šiaurės didžiarusių ir serbų-kroatų.“⁵⁴

Vėliau vienas iš minėtų autorių teigė: „Rytų slavų (gudų) naujo namo išventinimo (sakralizavimo) papročių palyginimą su hierarchine aukojamų gyvulių tvarka vėdiškuose ritualuose, viena vertus, o, antra vertus, – su romėnų aukojimais, kurie visiškai sutampa, taip pat su aksiologinėmis (vertybinėmis) skirtybėmis tarp tų pačių naminių gyvulių hetitų įstatymuose [...] įtaigoja išvadą, kad visos šios tradicijos yra bendra-indoeuropietiškos.“⁵⁵

Į šią gretą šiandien galima įtraukti ir tokį išskirtinį naujametinės gudų poezijos bruožą, kaip gana gerai išsilaikęs siužetas apie Vaisingumo dievą⁵⁶, jam

artimiausi atitinkami mitai taip pat žinomi iš hetitų tradicijos. Jis vertingas tuo, kad pirmasis atspindėtas gausiuose tekstuose. Esminiai gudų kosmogoninių padavimų elementai turi paprastus analogus orfinėje, vedinėje ir romėnų kosmogonijoje, kartais sutapdami net tekstų lygmenyje: gudų demiurgo – pasaulio kūrėjo apibūdinimą „Virš dievų dievas“ atitinka formuliniai įvardijimai: ved. *devā-deva*, sen. gr. *θεός των θεών* „dievų dievas“⁵⁷.

Tad kodėl turėtume skeptiškai žvelgti į tos pačios atminties liudijimus, kai kalbame apie mūsų etninę praeitį? Juo labiau išsaugoję savą etnogenetinį mitą su originalia labai archajiškų motyvų aranžuote, kurią vargu ar pajėgtų sukurti romantikų epochos „kabinėtinė mitologija“.

Kaip ir dera kamieniniam tradicijos mitui, jis nukelia į „pirmapradžius laikus“, kai ne tik viskas pasaulyje, bet ir pats šis pasaulis dar tik buvo kuriamas. Iš pradžių pasakojama, kaip iš pirmapradžių vandenų dalyvaujant Perkūnui susidaro visa, kas egzistuoja, tarp jų augalai, žvėrys ir pats žmogus. Pirmasis mūsų žemės gyventojas buvo Bajus (kunigaikštis Bojus pagal kitą mito versiją), kuris turėjo tris sūnus ir du mylimus šunis – Stavrą ir Gavrą. Prieš tėvo mirtį du sūnūs paveldėjo visą tėvo turtą, o jaunėliui – Belopoliui, kuris tuo metu medžiojo su tėvo šunimis, liko šunys ir tėvo priesakas: išleisti Stavrą ir Gavrą į laisvę, ir, kiek žemės jie per dieną apibėgs, tiek palikimo jam ir atiteks. Pasigavęs du paukščius, Belopolis vieną paleido į pietus, kitą – į vakarus, o jiems įkandin – savo šunis. Kur nušėkė šunys, ten pradėjo tekėti pačios didžiausios upės: Dauguva (Dvina) – į Vakarus, Dniepras – į pietus. Nuo tų laikų tarp šių upių ir įsikūrė Belopolis, nuo jo ir prasidėjo visos gudų (belorusų) gentys⁵⁸. O Stavrą ir Gavrą senojo kunigaikščio įsakymu liaudis ir dabar pagerbia kartą per metus prieš Sekmines (Semuchą), tad ši diena ir vadinama Stavro diedais.

Tęsinys kitame numeryje

²⁸ Žr., pavyzdžiui: Hesch M. Letten, Litauer, Weissrussen. Vienna, 1933 (M. Hešas manė, kad „vakariniai gudai – tai daugiausia rusakalbiai lietuviai“; S. 4); Coon C. S. Races of Europe. New York: Macmillan, 1939. 739 pp. (Pasak Kuno: „Gudų identiškumas arba beveik identiškumas su lietuviais galbūt sąlygotas to, kad pirmieji kadaise buvo baltai, vėliau pakliuvę į slavų įtaką, kaip ir rytiniai prūsai – tai germanizuoti baltai“).

²⁹ Терако Л.И., Саливон И.И. Экологические аспекты в антропологических исследованиях на территории БССР. С. 109.

³⁰ Plg.: nesenus I. Salivon pasisakymas: „Portretas iš bronzos amžiaus“ / Užrašė I. Gurinovič // *Советская Белоруссия*, 2002, rugsėjo 7 d.

³¹ „Abromiškosiomis“ vadinamos tradicijos, vienaip ar kitaip besiremiančios monoteistine ideologija, t.y. judaizmas, islamas, krikščionybė.

³² L. Gumiliovo verdiktas: „Iš esmės Lietuva buvo natūralus ir Rusios, ir Ordos priešininkas“ (Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. М., 1989. С. 638). Pagal Gumiliovą Lietuva „kalta“ dar ir todėl, kad pasirodė patrauklesnė gudų protėviams, nepaisant „bendrarusiško solidarumo“; plg. jo interpretaciją apie lietuvių kunigaikščio Jogailos dalyvavimą Kulikovo mūšyje: „O jeigu atsižvelgtume į tai, kad didžiąją Jogailos kariuomenės dalį sudarė rusai nuo Minsko, Polocko, Gardino, lengvai suvoktume, kokia tuo periodu buvo kitados galingos Kijevo Rusios vienybė“ (Гумилев Л. От Руси до России. М., 2000. С. 160).

³³ Топоров В., Трубачев О., Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962. С. 232.

³⁴ Катонава А., Проблемы интерпретации заходнедзвінск. гідраніміі // *Беларуская аनाмастыка*. Мн., 1977. С. 14.

³⁵ Tokių bandymų pavyzdžių galėtų būti praėjusio šimtmečio pabaigoje populiarios „etnogenetinės“ I. Laskovo apybraižos, žr. pvz.: Ласкоў Іван. Племя пяці родаў // *Літаратура і Мастацтва*. 18.08.1989.

³⁶ Саливон И., К вопросу об антропологической основе в формировании физического типа белорусов (краниологические материалы) // *Этногенез белорусов. Тезисы докладов на конференции по проблеме «Этногенез белорусов»* (Минск, 3-6 декабря 1973 г.). Мн., 1973. С. 92-93.

³⁷ Трубачев О.Н., Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Изд. 2-е, доп. М., 2003. С. 22-31 і інш.

³⁸ Салівон І., Фарміраванне фізічнага тыпу беларусаў // *Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы): Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў* (Мінск, 3-5 лютага 1993 г.): Тэзісы

- докладаў і паведамленняў. Ч. 1. Гісторыя Беларусі. Мн., 1993. С. 47.
- ³⁹ Smulkiau žr.: Чарняўскі М., Культура тыповай грабеньчата-ямкавай керамікі // Археалогія Беларусі: У 4 т. Т. 1. Каменны і бронзавыя вякі. Мн., 1997. С. 206–210.
- ⁴⁰ Алексеева Т.И., Круц С.И. Древнейшее население Восточной Европы // Восточные славяне: антропология и этническая история. М., 2002. С. 254–255.
- ⁴¹ Римантене Р.К., К вопросу об образовании балтов // Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 1980. С. 22–25; Крайнов Д.А. Фатьяновская культура в этногенезе балтов // Тамсама. С. 38–39; Телегин Д.Я. Дніпро-донецька культура. Київ. 1968; Чернявский М. Этнокультурные связи неолитических племен Белоруссии и юго-восточной Прибалтики // Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. Рига, 1985. С. 104.
- ⁴² Z. Zinkevičius, Lietuvių tautos kilmė, Vilnius, 2005, p. 40–51.
- ⁴³ Топоров В.Н., О характере древнейших балто-финноугорских контактов по материалам гидронимии // Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-й балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990 г. М., 1990. С. 105.
- ⁴⁴ Ваба Л., Языковые контакты прибалтийских финнов с балтами и географическая терминология // XVII Всесоюзная финно-угорская конференция. I. Языкознание (Тезисы докладов). Устинов, 1987. С. 51–52; Ваба Л. Сепаратные балтизмы в прибалтийско-финских языках // Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-й балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990 г. М., 1990. С. 141–142.
- ⁴⁵ Ванагас А., Максимальный ареал балтской гидронимии и проблема происхождения балтов // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтов. Рига, 1980. С. 119–123
- ⁴⁶ Plg.: Schmid W.P. Baltisch und Indogermanisch // Baltistica. 1976. Т. XII (2); Сейбутис А., Индоевропейцы: палеоэкология и природные сюжеты мифов // Природа. 1987. № 8. С. 96–106; Haudry J. The Indo-Europeans. Washington, 1998. С. 99–113.
- ⁴⁷ Булкин В.А., О формировании границ в области Днепро-Двинского междуречья // Археологическое исследование Новгородской земли. Л., 1984; Герд А.С., К реконструкции Днепро-Двинской диалектной зоны // Псковские говоры в их прошлом и настоящем. Л., 1988. С. 118–122; Булкин В.А., Герд А.С. К этноисторической географии Белоруссии // Славяне: Этногенез и этническая история (Междисциплинарные исследования). Л., 1989. С. 67–76.
- ⁴⁸ Булкин В.А., Герд А.С. К этноисторической географии Белоруссии // Славяне: Этногенез и этническая история (Междисциплинарные исследования). Л., 1989. С. 68.
- ⁴⁹ Толстой Н.И., О лингвистическом изучении Полесья // Полесье (лингвистика, археология, топонимика). М., 1968. С. 8.
- ⁵⁰ Санько С., Традыцыяналісцкі пагляд на традыцыю: “прэзюмпцыя аўтахтоннасці” і “дэканструкцыя традыцыі” // Анталёгія сучаснага беларускага мыслення. СПб., 2003. С. 46–63.
- ⁵¹ Трубачев О.Н., Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Изд. 2-е, доп. М., 2003. С. 258.
- ⁵² Ten pat, p. 104.
- ⁵³ Лотман Ю.М., Несколько мыслей о типологии культур // Языки культуры и проблемы переводимости. М, 1987. С. 3–11.
- ⁵⁴ Іванаў Вяч. Ус., Тапароў Ул.М. Архаічныя рысы рытуалаў, павер’яў і рэлігійных уяўленняў на тэрыторыі Беларусі // Беларускае і славянскае мовазнаўства. Мн., 1972. С. 163.
- ⁵⁵ Иванов Вяч.Вс., Ритуальное сожжение конского черепа и колеса в Полесье и его индоевропейские параллели // Славянский и балканский фольклор. М., 1989. С. 80; Иванов Вяч.Вс. О последовательности животных в обрядовых фольклорных тексах // Проблемы славянской этнографии (к 100-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР Д. К. Зеленина). Л., 1979. С. 150–154.
- ⁵⁶ Санько С., Сюжэт “пра зьніклага бога”: гецака-крыўскія (беларускія) паралелі // Круга: Crivica. Baltica. Indogermanica. 1994. № 1, С. 5–24.
- ⁵⁷ Санько С., Штуды з кагнітыўнай і кантрастыўнай культуры ралёгіі. Мн., 1998. С. 60–95.
- ⁵⁸ Легенды і паданьні, Мн., 1983, с. 78–79.